

Den nuværende hovedbygning på Fussingø fra 1794-95 er delvist opført af materialer fra den gamle renæssancehovedbygning 500 meter væk. Foto: Poul Pedersen.

To generationer rejser ud – en fortælling om adelige dannelsesrejser i renæssancens Danmark

Af projektmedarbejder Claus Frederik Sørensen

Denne Bog förde ieg med mig, medens min S: Broder Otte Skieel oc ieg reiste vden Landz, oc skreff ieg j den paa huad Steder wj vare, oc huad remarcable der var att see

Christen Skieel.¹

Sådan skrev Christen Skeel til Fussingø (1603-1659) i sin rejsedagbog fra 1619-1627. Den unge adelsmand rejste i 1619 sammen med sine to brødre Christoffer og Otte på en omfattende europæisk dannelsesrejse, der i de følgende år bragte dem vidt omkring i Europas lande og fyrstendømmer.

Dagbogen er i dag en uvurderlig kilde til de dannelsesrejser, der i renæssancen blomstrede op og blev en almindelig del af en ung adelsmands uddannelse.

Den vigtige uddannelse

I løbet af 1500-1600-tallet udviklede adelen sig fra en kriger- til en godsejer- og embedsadel. Frem for en karriere som ridder eller gejstlig søgte den unge adelsmand nu at beklæde landets højeste embeder, hvilket krævede en grundig og alsidig uddannelse.

Fundamentet blev lagt med nogle års privatundervisning enten i hjemmet eller hos en nær slægtning. Dette blev fulgt op med et ophold ved en latinskole, hos en privat lærer eller på skoler som Herlufsholm, Frederiksborg eller Sorø Akademi.

Det næste punkt i uddannelsesforløbet hed den europæiske dannelsesrejse. Her studerede de unge adelsmænd ved europæiske læreanstalter med fokus på en blanding af adelige exercitier – de ridderlige øvelser og åndelige studier. De ridderlige øvelser, som blandt andet var ridning, fægtning og dans, regnedes af mange som særlig vigtige på grund af deres karakterdannende indhold. Samtidig var deres praktiske værdi stor for adelsmanden i et fremtidigt embede, hvor ydre fremtræden fik en større og større betydning.

At tilegne sig sprogkundskaber var blandt dannelsesrejsens vigtigste formål. Det var uhyre vigtigt, at den fremtidige embedsmand kunne tjene sin konge og sit fædreland på fremmede steder og blandt fremmede folk uden større vanskeligheder. Her var det især sprogene latin, tysk og fransk, der blev lagt vægt på. Italiensk var også et vigtigt sprog, hvorimod engelsk først blev almindeligt ved renæssancens slutning.³

Jura og politik blev derimod til alle tider regnet som de vigtigste ”fag”, adelsmanden kunne studere. Christen Skeel til Fussingø beskrev senere, i en rejseinstruks fra 1652 til sin søn Otte Skeel, fagene på følgende måde:

”som det, hans stand mest tienligt er”. Til Inspekteur Goth ”³

Samtidig gjorde Christen Skeel opmærksom på en lang række andre kundskaber, som sønnen Otte Skeel skulle erhverve sig på dennes dannelsesrejse. Han opsummerede det for sønnen i følgende sætning:

”Och effterdj vnge meenisker sendis vd i fremmede lande at de kunde faconeris lære at ombgaaes med alle slags folch, observere politier och et huert lands beschaffenhed, lære deris sprog ocgs exercitier och andit saadant, hvor de i fremtiden kand gjøre deris fæderne land tienneste.”⁴

Rejsen går til

Den 23. februar 1619 rejste Christen Skeel, sammen med sine to brødre og deres præceptor Laurids Adersen fra Ribe ud på den store dannelsesrejse. Deres fader Albret Skeel var kongens lensmand på Riberhus Slot, og efter at sønnerne havde gået ni år i Ribe katedralskole, skønnede Albret Skeel nu, at de var klar til rejsen.⁵

Når unge adelsmænd drog på dannelsesrejse, rejste de ofte sammen med en præceptor, typisk en ældre student, som selv havde været udenlands. Præcepto-

ren var typisk ansat af forældrene til at følge den unge adelsmand, og han havde ansvaret for den praktiske afvikling, det åndelige overopsyn og det uddannelsesmæssige udbytte af rejsen.

Det var vidt forskelligt, hvor dannelsesrejserne gik hen. Ruterne var ofte dikteret af både praktiske forhold, tidens mode og slægtstraditioner. Rejseruterne lå så vidt muligt langs de europæiske floder, hvor sejlads var den foretrukne form for transport. Til lands foregik transporten som regel med vogn eller til hest, hvilket også var tilfældet for de tre brødre Christen, Christoffer og Otte Skeel på store dele af deres rejse. Brødrene havde dog fået strenge instrukser om økonomisk mådehold, og man ved, at de i byerne ikke måtte holde egen hest, men derimod:

”gå til skole og ridderlige øvelser”.⁶

Det tysk romerske kejserrige var igennem hele renaissanceen et meget almindeligt og populært rejsemål. I begyndelsen af 1600-tallet blev det desuden almindeligt at rejse i Nederlandene og af og til videre herfra til England, hvor man overvejende besøgte den sydlige del af landet. Frankrig var i 1600-tallet et uhyre populært rejsemål, der ofte blev efterfulgt af en tur til den italienske halvø.

Christen Skeels rejsedagbog indeholder i virkeligheden rejsebeskrivelser fra to separate dannelsesrejser. Den første rejse varede fra 1619-1623. Her besøgte de tre brødre det tyske riges fornemmeste byer og studerede tre år ved universitetet i Tübingen. Efter fire år

med studier vendte brødrene i 1623, for en kort stund, hjem til Ribe og familiære anliggender.

Få måneder efter deres hjemkomst drog brødrene igen af sted på dannelsesrejse. Turen gik denne gang til Vest- og Sydeuropa og varede fra 1623-1629. Nederlandene var første stop på rejsen, her studerede brødrene i fire måneder jura ved universitetet i Leiden. Herfra rejste de til England og videre til Frankrig, hvor de i godt og vel to et halvt år opholdt sig for at lære det franske sprog. Siden drog de til den italienske halvø, hvor de i en længere periode studerede i henholdsvis Padova, Rom og Neapel. Hjemturen gik igen igennem Frankrig, hvor de endnu engang tog ophold i Paris. Opholdet i Paris blev dog kort, da brødrene af sikkerhedsmæssige årsager blev kaldt hjem til Danmark, da der var udbrudt krig mellem Christian 4. og den tysk romerske kejser.

Rejsens mange farer

For den unge adelsmand var det langt fra ufarligt at drage ud i det store og ukendte Europa. Den måske største trussel kom fra de mange uhelbredelige sygdomme, som rasede i renæssancens Europa, hvor pest og andre epidemier var meget almindelige. Det kunne derfor gå grueligt galt for de unge rejsende, hvilket også blev tilfældet på Christen, Christoffer og Otte Skeels første dannelsesrejse. Under deres studieophold i Tübingen blev ikke blot brødrenes præceptor Laurids Adersen, men også den mellemste broder Christoffer ramt af så alvorlig sygdom, at ingen af dem overlevede. På trods af, at både Christopher Skeel og brødrenes præceptor

mistede livet pga. sygdom, afskrækkede det ikke de to resterende brødre fra at fuldføre den første dannelsesrejse, og også kort tid efter, at rejse ud på en ny dannelsesrejse til det vestlige og sydlige Europa.

Enkelte steder kan man dog læse i Christen Skeels dagbog, at de to brødre efterfølgende havde stor respekt for de farlige sygdomme, som havde frarøvet dem en broder og en præceptor:

”den 11 droge wij derfra forbi Saumeur for pestens skyld som var der, oc siden derfra til Angers om Afftenen, som er den fornemeste by i Anjou”.

Renæssancen var samtidig præget af en lang række voldsomme og blodige krige, som rasede over hele Europa. Hvor der var krig, var der generelt usikkert at færdes, og da de franske religionskrige rasede fra 1562-1593 påvirkede disse adelens rejselyst i landet. Det samme var tilfældet under den store 30-årskrig, hvor mange adelsmænd undgik at rejse i det tysk romerske rige.⁷

Den store 30-årskrig fik netop betydning for Christen og Otte Skeels anden dannelsesrejse. Da krigen for alvor brød ud mellem Christian 4. og den tysk romerske kejser, fik de to brødre påbud om, af sikkerhedsmæssige årsager, at rejse hjem til Danmark. Hjemrejsen gik gennem Nederlandene, hvor Christen Skeel blev ramt af sygdom, hvilket betød, at de to brødre måtte rejse hjem hver for sig. Otte Skeel mødte her det danske riges kansler Christen Thomesen, der var i Nederlandene som kongeligt sendebud. Otte Skeel fik tilladelse til at koble

sig på hans følge som opvarter, men på hjemrejsen blev de taget til fange af kejserlige tropper. Efter nogle uger i fangenskab blev de dog sat fri igen og kunne rejse hjem til Danmark uden yderligere farer og problemer.⁸ Generelt måtte de unge adelsmænd dog tage sig i agt for lidt af hvert på de ”farlige dannelsesrejser”. Der var altid fare for overfald, korrupte toldere eller for at miste livet ved en ulykke eller i en duel. I dag skønnes det, at de unge adelsmænd – af den ene eller anden grund – havde helt op til 20-25 % risiko for at miste livet på deres dannelsesrejse.⁹

Som far så søn

Christen Skeel (til Fussingø) valgte i 1652, 35 år efter at han selv havde skrevet sin rejsedagbog, at sende sin søn Otte Skeel af sted på dannelsesrejse. Til det formål udfærdigede Christen Skeel en rejseinstruks til sønnen Otte, der samtidig var en kontrakt mellem faderen, sønnen og præceptoren Mikkell Vibe.

Otte Skeel måtte indvillige i at følge præceptorens anvisninger og samtidig love altid at studere flittigt. Den strenge fader lagde i instruksens ikke skjul på formålet med sønnens dannelsesrejse og skrev blandt andet:

*”ded haab ieg haffuer om hans forfremmelse”*¹⁰

Samt:

”at hand kand bliffue capabel, med ære och reputation i sin tid, at tiene sit fæderne land”.¹¹

Christen Skeel regnede som nævnt jura og politik som de vigtigste fag, sønnen kunne studere på sin dannelsesrejse. Dernæst skulle Otte Skeel dygtiggøre sig i geografi, skrivekunst og fremmede sprog. Her måtte han ansætte en sproglærer i hvert land og skulle øve sig i det latinske, tyske og franske sprog.

Otte Skeel og hans præceptor Mikkell Vibe skulle jævnligt skrive hjem til Christen Skeel og fortælle om Ottes studier, samt hvor dannelsesrejsen bragte dem hen. Som faderen selv havde ført dagbog, fik Otte Skeel påbud om at gøre det samme. Christen Skeel skrev følgende herom:

”Hand schal lade hannem flgtigt optegne i en sehr bog (som han altid schal føre med sig) hues merckeligt, hand dag fra dag paa sin gnadsche reigsse enten seer, hører eller der kand findes at forefalde”.¹²

Desværre kender vi ikke til Otte Skeels rejsedagbog, men den unge adelsmand vendte sikkert hjem fra sin dannelsesrejse og gjorde senere karriere ved det danske hof, hvor han indtil sin død besad flere vigtige stillinger.

De moralske farer

Da Christen Skeel i 1652 udfærdigede sin rejseinstruks til sin søn Otte Skeel, lagde han, udover beskrivelsen af rejsens faglige aspekter, stor vægt på udførligt at beskrive de moralske farer, som den unge adelsmand skulle tage sig i agt over for. Hvis man i dag sammenligner rejsens moralske farer med rejsens fysiske farer,

Der er i dag ikke meget tilbage af den herregård, som fungerede som Christen Skeels (1603-1659) hovedsæde på Fussingø. Herregårdsruinerne kan dog stadig ses ved Fussing Sø, hvor de ligger smukt og forsvarsmæssigt klogt placeret på en tange i søen. Foto: Claus Sørensen, Gammel Estrup.

så lyder det måske lidt underligt, at Christen Skeel anså de moralske farer som værende mindst ligeså farlige som de fysiske.

Dette skyldtes blandt andet, at man i renæssancen søgte Guds frelse ved sjælens forædling. Det var derfor uhyre vigtigt for den unge renæssanceadelsmand – eller for hans gudfrygtige familie, – at han for alt i verden undgik de ting, som kunne fordærve hans sjæl. Christen Skeel gav derfor sin søn instrukser om at:

”Terninger, kort och anden spil, som er vngdommen til største schade, schal hand aldelliss entholle sig fra”.

Derudover fik Otte Skeel strenge instrukser om at holde sig fra druk, overdådighed og i det hele taget undgå folk, som kunne bringe ham i uføre. Det var ikke bare tomme trusler, som Christen Skeel videregav til sin søn. Rejseinstruksen beskriver således i meget stærke og utvetydige vendinger den alvor og de konsekvenser, som et moralsk forfald ville få:

”och skulle hand, imod forhaabning, degenerere och slage stort paa, vere opblest och modig, ded gud naadeligen forbyede, daschal det fortryde mig. Alt ded paa hannemb anwendis, och hand bliffuer mig

*vederstygghelig at see for mine Øyen, och til hierte sorg, omb ieg leffuer den dagm at hand på den wiss kommer ind i landet...”*¹³

At det til tider gik vildt for sig, når unge adelsmænd blev sluppet løs i det store Europa, kan blandt andet læses i adelsmanden Jørgen Seefelds rejsedagbog. I Strassburg i 1615 mødte han adelsmanden Lave Brock og dennes præceptor Otto Blichfeld. Jørgen Seefeld skrev følgende om mødet:

*”og kunde en heel Comoedie skrivis om deres Actioner til Tübringen, Strassburg og Franckfurt am Meyn”.*¹⁴

Lave Brock var søn af adelsmanden Eske Brock – medlem af rigsrådet og blandt andet ejer af Gammel Estrup. Den unge Lave Brock var samtidig eneste mandlige arving til Eske Brocks enorme jordbesiddelser og derved også den eneste person, der kunne føre slægtsnavnet Brock videre. Den unge adelsmand døde på tragisk vis af sygdom i Paris tre år efter mødet med Jørgen Seefeld, og da faderen Eske Brock i 1625 afgik ved døden, uddøde slægtsnavnet Brock med ham.

Christen Skeel (til Fussingø), hvis rejsedagbog denne artikel omhandler, kom senere til at spille en mindre, men ganske vigtig, rolle i Gammel Estrups historie. Da Eske Brock ikke efterlod sig mandlige arvinger, arvede datteren Jytte Brock, der var gift med adelsmanden Jørgen Skeel, herregården Gammel Estrup. Begge forældre var desværre afgået ved døden,

da deres søn Christen Skeel, som 17-årig, drog ud på sin dannelsesrejse. Under dannelsesrejsen forestod den nu noget ældre Christen Skeel (til Fussingø) driften af sin fætters mange godser, heriblandt Gammel Estrup, indtil den unge adelsmand vendte hjem igen.

Turistens dagbog

Det er iøjefaldende, hvor få studierelaterede passager Christen Skeel skrev ned i sin dagbog. Dagbogen er med andre ord en turists dagbog, hvor den unge adelsmand skrev detaljeret og entusiastisk om de mange oplevelser og seværdigheder, han var vidne til på sin store europæiske dannelsesrejse.

Det var ikke småting, som Christen Skeel oplevede på rejsen. Han var således til stede, da den tysk romerske kejser Ferdinand 2. blev kronet i Frankfurt i 1619. Christen Skeel skrev i sin dagbog:

*”oc soe huorledjs Keiseren bleff krönidt, oc bleff hand krönidt den 30 Augusti oc soe der horledes de rente til rings, oc horledis Keiseren red ind vdj Kierken vdj en Churfürstis habit vnder en himmel, oc gick vd jgien vdj en Keisers habitt, och soe brynden paa Römeren löbe med röd oc Blank vijn, oc soe horledes Churfürstens aff Saxens Gesandter tog nogidt haffre vdi en sylffskippe, som loe der paa Römeren oc gaff prijs der offuer, oc PfaldzGraf-fuens Gesandter tog et stycke vdaff den stegte Oxe oc bragte ded til Keiseren oc gaff ocsaa siden prijs, siden den Brandeburgske Legat tog wjnen oc gaff ocsaa prijs”.*¹⁵

Den unge adelsmand var sikkert imponeret over kejserkroningens fantastiske rammer og den overflod af rigdom, som prægede begivenheden. Man kan næsten se Christen Skeels ansigt for sig, da det tyske riges fornemmeste herrer priste den nye kejser, og hans måbende blik over, at der til festligheden flød hele brønde med rød- og hvidvin. Tilsvarende kendes i øvrigt fra Danmark, hvor Christian 4. til sin søns bryllup i 1634 lod et springvand springe med vin i flere timer for Københavns befolkning.

Christen Skeel fyldte generelt dagbogen med passager om ting, steder og begivenheder, der for ham virkede underlige eller fremmede. I 1619 besøgte han således et franciskaner munkekloster, og munkenes særlige katolske livssyn fik i den grad den unge adelsmand til at skrive om besøget. Han skrev blandt andet:

"siden droge wj lidet vden for Byen, der ligger et kloster som ere Franciscaner Munke vdi, de tør ingen penge have eller røre ved, oc maa ellers intet andet haffue end de bettler...".¹⁶

Tilsvarende fornemmer man igen den unge adelsmands måbende blik, når han i London så eksotiske dyr som løver og elefanter. Han skrev blandt andet:

"siden ginge wi hen oc sae en Eliphant...".¹⁷

Dagbogen indeholder også passager, der beskriver mere traditionel sightseeing, som da Christen Skeel besøgte Det Skæve Tårn i Pisa:

"Wi vare der paa ded krumme torn, som er giordt aff idel marmor, oc vden til 6 gange omkring med skiönne piller aff marmor, dette torn er giort megit Kunstig ligesom ded vilde falde, der ere 153 trapper der op, fundamented er halffparten saa dybt som tornedt er höit, paa dette torn kand mand smuck see Byen offuer, Oben derpaa henger deris Klocker, 6 store oc 2 smaa....".¹⁸

Derudover besøgte Christen Skeel et utal af kirker, slotte, fæstninger og rustkamre. Især fæstninger og rustkamre var yndede rejsemål. Indsigt i fremmed krigs- og fægtekunst blev nemlig regnet som et særdeles vigtigt aspekt af den unge adelsmands dannelsesrejse. Det var især beskrivelser af rustkamrenes mere eksotiske genstande, som fik plads i rejsedagbogen. Christen Skeel skrev således følgende om rustkammeret i Venedig:

"den 21. May. Vare wj vdi Hertzogens rystkammer, huer der ere attschillige schlags waben att see vdi trey gemächer, saa oc nogle vnderlige kleder, oc waben, oc iblandt andedt et lided schrin som ere 2 bösser vdi, huilcke mand icke kand see oc nar mand lucker ded op goer bösserne lösse..... 2 instrumenter til at drage store stycker op paa en Festing eller et höit bierg..... 2 hellebarder som ere bösser vdi begge enderne, oc kand mand skiude aff den ene 14 oc aff den anden 12 gange...".

Christen Skeel var vokset op i et Danmark, hvor Christian 4.s store interesse for krigsførelse både til lands

og vands, satte sit særlige præg på adelens interesse-områder. Derfor var det heller ikke underligt, at den unge adelsmand måtte se tøjhuset i Venedig, hvor han skrev følgende om oplevelsen:

*"Om eftermiddagen forte wj hen j Arsenal eller töy-
huset, som er ligesom en By, den sigis att vere saa
stor som München j Beyren, oc den haffuer 4 ½ mil
omkring j runden, Som mand kommer ind paa den
höire haand er der en bro som mand kand lucke op,
huorigiennem de Galleer oc skibe goer som mand
setter vd j Haffuedt. Der er et huss, huorinde der ere
dagligen 200 Personer som görer inted anded end
harnischer, som mand bruger paa Gallerne...."*¹⁹

Christen Skeels fader – Albret Skeel – var Rigsadmiral for Christian 4. Det har derfor ikke været fremmed for den unge adelsmand at besøge skibsværfter, tøjhuse m.m. Det er dog tydeligt, at størrelsen på Venedigs tøjhus og skibsværft var næsten ufattelig for Christen Skeel at kapere:

*"Der ligger over 300 Galleer derinde, aff huilcke den
störste part er ferdig, saa de haffuer ickum behoff
at sette styckerne der paa oc sette dem vdt Vandedt.
Der ligger oc henne ved 50 Galleatzer, som er megit
skiönne oc store. Der er en stor Sal vngefehr 500
schrit lang derinde göres der Kabel oc tow til Ga-
leerne oc de store skibe. Der er et andet stort huss,
der oben paa ere der 2 gemacher vdj det förste er
er til at ryste 74.000 mand j marcken, j det anded*

*ere der lutter musketer, picker, korer, harnischer
oc saadant som tilhörer, til at röste 174.000 mand,
Neden der vnder er der et gemach, huorinde der
ligger offuer 600 store stycker, derhoss er der et
andet huorinde der ligger kuler, mere end for 200
Galeer oc Skibe, som ligger tilreds nar de haffuer
dem fornöden...."*²⁰

Det store arsenal og tøjhus var åbenbart lidt af et turistmål i Venedig, hvilket også tydeligt kommer til udtryk i dagbogen:

*"Der ere en skiön kielder huorinde der ligger offuer
60 store vinfade med jerngiorde, aff huilcke mand
giffuer arbeidsfolckene att dricke, saa presentierer
de Fremmede som der kommer ind oc en dryck, der
spendieris Aarligen 24.000 Ducater paa vin alene
derinde..."*²¹

Christen Skeel blev, som den unge nysgerrige mand han var, selvfølgelig også draget af eksotiske, okkulte og anderledes religiøse steder og genstande. Dagbogen indeholder derfor også passager, hvor Christen Skeel skriver om de underligste genstande, begivenheder og steder. I Venedig besøgte Christen Skeel således et apotek, hvorefter han skrev i dagbogen:

*"Wi vare hoss en Apotecker, huor wj saae meget vnder-
lige töy, vnder andedt et corpus som er föd aff Moders
liff med 2 hoffueder oc 4 Födder. Jtem et som haffde et
menniskis hoffuedt, oc ellers som en hund..."*²²

I Frankrig besøgte han blandt andet ”Djævelens slot”:

*”Anno 1625 den 5 Aug. Droge wj fra Paris til Bise-stre, som er et gammelt forfalden Slot, der haffuer verit i gamle dage den sorte skole, der lerte Fanden dem som vare vdi hans skole alle fri konster oc Sprog...”*²³

Flere steder stiftede han bekendtskab med den katolske tro, dens helgener og myter. Et stykke uden for Rom besøgte Christen Skeel således det sted, hvor den hellige St. Laurentius i år 258 blev stegt over en sagte ild af romerske soldater. En myte fortæller her, at den hellige St. Laurentius bad de romerske soldater vende ham, da den ene side nu var færdigstegt, og at de burde tage et bid deraf:

*”Wj vare ocsaa i S. LaurenZo som er vden for Byen der er hand begraaffuedt, paa den sten som Hand bleff stegt, er der blod oc fet som ded var dröppedt der vdi, oc mand kan icke wiske ded ab, der er ocsaa et stycke aff rysten paa huilcken hand bleff stegt...”*²⁴

Enkelte besøgssteder var dog af særlig betydning for den unge adelsmand. Christen Skeel var som den typiske danske adelsmand kongetro men også stærkt troende. Man fornemmer derfor betydningen, da Christen Skeel besøgte Martin Luthers og Philip Melancthons gravsted i Wittenberg. Her stod Christen Skeel foran gravene til de to personer, som havde betydet så umådeligt meget for den lutherske kirke.

Christen Skeels to dannelsesrejser varede tilsammen ni år. I dagbogen findes ud over eksemplerne, som er nævnt i denne artikel, talrige passager, som er både lærerige, interessante og underholdende at læse. Det kan med sikkerhed siges, at Christen Skeels dannelsesrejse var en oplevelse for livet for den unge adelsmand. Christen Skeel afgik ved døden i år 1659 kort efter, at hans søn Otte Skeel vendte hjem fra sin dannelsesrejse. Han blev begravet i Ålum kirke, og på hans kiste blev sat en mindeplade med et motto, som Christen Skeel så sandelig efterlevede på sin lange dannelsesrejse:

”HVO VEL LEFVER DØER ALDRIG ILDE”.

Kisteplade over Christen Skeel. Foto: Claus Sørensen, Gammel Estrup.

Noter

- 1 Tomner 1961, s. 29.
- 2 Helk 2001, s. 525.
- 3 Jespersen 1994, s. 269.
- 4 Jespersen 1994, s. 250
- 5 Andersen 1971, s. 116.
- ⁶ Jespersen 1994, s. 266.
- 7 Helk 2001, s. 542.
- 8 Tomner 1961, s. 21.
- 9 Helk 2001, s. 553.
- 10 Jespersen 1994, s. 264.
- 11 Jespersen 1994, s. 264.
- 12 Jespersen 1994, s. 268.
- 13 Jespersen 1994, s. 268.
- 14 Helk 2001, s. 538.
- 15 Tomner 1961, s. 19.
- 16 Tomner 1961, s. 31.
- 17 Tomner 1961, s. 38.
- 18 Tomner 1961, s. 86.
- 19 Tomner 1961, s. 104.
- 20 Tomner 1961, s. 105.
- 21 Tomner 1961, s. 104.
- 22 Tomner 1961, s. 75.
- 23 Tomner 1961, s. 45.
- 24 Tomner 1961, s. 65.

Litteratur

- Andersen, Birthe: *Adelig opforstring. Adelsbørns opdragelse i Danmark 1536-1660*. København 1971.
- Helk, Vello: Den danske Adels dannelsesrejser i Europa 1536-1660. *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660*. Århus 2001. s. 524-557.
- Jespersen, Leon: Otte Skeels rejseinstruks 1652. Adel, uddannelse og standsfunktion under adelsvælden. *Jyske Samlinger* 1994. s. 249-272.
- Tomner, Lennart: *Christen Skeels rejsedagbok 1619-1627*. Malmø 1961.